

Malíř, Jiří

Úvod

In: Malíř, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám : vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. 1. vyd. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1996, pp. 5-21

ISBN 8021012730

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122789>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1. KAPITOLA:

ÚVOD

1.1. TÉMA

Dlouhé 19. století rozložené mezi Velkou francouzskou revolucí a první světovou válkou bývá často charakterizováno jako věk formování jak novodobých národů, tak moderní občanské společnosti. Proces parlamentarizace a demokratizace veřejného života stejně jako vznik národních organismů a nacionálních ideologií byl úzce spojen s působením politických stran. Jejich postupné profilování z volných sdružení honorací v masové strany korespondovalo s jejich nezastupitelnou rolí v procesu modernizace, jež byla reflektována v různých názorech na funkci a podstatu politických stran.¹ Ty se od původního soustředění na ideové aspekty formování stran přesouvaly k analýzám zájmového zaměření stran, až posléze převládlo zkoumání jejich společenské funkce a jejich mnohostranného zakotvení ve společenské struktuře.²

Pro historické zkoumání stran je bez ohledu na existující variabilitu politologických a sociologických teorií politického stranictví podstatné základní vymezení politických stran jako víceméně organizovaných seskupení částí obyvatel, kteří se na základě programu spojují k dosažení určitých sociálních, zájmových a obecně politických cílů, a usilují proto o vykonávání státní moci, popř. o uplatnění vlastního ekonomického i mimoekonomického vlivu.³ Důležité je rovněž respektování závěrů některých novějších teorií, které v souvislosti s analýzami zaměřenými nejen na sociálně ekonomické, ale i sociálně kulturní a mentální souvislosti mezi systémem politických stran a sociální strukturou nabízejí některé impulsy pro historický výzkum.⁴ Neméně určující je také okolnost, že při historické analýze politických stran v habsburské monarchii byly strany zároveň parciální součástí určité národní pospolitosti. Jako reprezentantky různých skupinových zájmů bojovaly jak o moc ve státě, tak o dílčí kulturní,

-
- 1 Zde nám nejde o definici pojmu politická strana ani o rozbor vývoje názorů na politické stranictví. K tomu existuje rozsáhlá literatura, z níž podstatné studie minulých desetiletí byly vydány v sbornících: K. LENK — F. NEUMANN (ed.), *Theorie und Soziologie der politischen Parteien* (Neuwied-Berlin 1968); G. ZIEBURA (ed.), *Beiträge zur allgemeinen Parteilehre. Zur Theorie, Typologie und Vergleichung politischer Parteien* (Darmstadt 1969).
 - 2 Přehledně o vývoji teorií politických stran viz obsáhlý úvod in: R. STÖSS (ed.), *Parteien Handbuch. Die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945–1980 1–2* (Opladen 1983) 19–169.
 - 3 Srov. definici in: TAMTĚŽ, 56; z názorů českých autorů srov. F. WEYR, *Politické strany*; in: *Slovník veřejného práva československého 3* (Brno 1934) 175–188.
 - 4 K těmto otázkám viz níže pozn. 15.

hospodářské a mocenské výhody a pozice těch sociálních skupin a národních pospolitostí, z jejichž lůna se rekrutovaly. Jejich úloha při přechodu od stavovské společnosti v občanskou společnost byla v podunajské monarchii komplikovanější než ve většině západoevropských zemí o fakt, že v rámci tohoto státního útvaru se novodobá společnost strukturovala prostřednictvím několika různorodých národních kolektivů, jejichž vztah ke společnému státu byl nejrozličnějším způsobem modifikován a podmiňován různým stupněm jejich rozvoje a postavení a také jejich značně odlišnými národními zájmy.⁵

Vystupňování dichotomie státu a národa, s níž byl v druhé polovině 19. století konfrontován každý jedinec, sociální skupina i politická strana, opravňuje, ba přímo vyžaduje, aby bylo při výzkumu geneze systému politických stran a vůbec mocenskopolitických struktur v habsburské monarchii přihlíženo k závažnosti nacionálního aspektu, který v teorii i praxi politických stran silně konkuroval obecně mocenskopolitickým a ideověpolitickým faktorům formování politických stran. Ty zůstávaly v politických systémech převážně jednonárodních států západní Evropy primárními,⁶ zatímco v habsburské monarchii brzy po prosazení ústavnosti a počátcích parlamentarismu ztratily svou určující prioritu. Politické strany se zde proto vyvíjely v několika paralelních systémech politických stran podmíněných především národnostně a regionálně, jejich vlastně jediným integrujícím faktorem byla společná platforma říšské rady.⁷

-
- 5 Celkově viz: R. A. KANN, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*, 1–2, 2. vyd (Graz-Köln 1964); *DIE HABSBURGERMONARCHIE 1848–1918* 1–6, vyd. A. Wandruszka a P. Urbanitsch (Wien 1973–1989), zvláště sv. 3/1–2. *Die Völker des Reiches* (Wien 1980), jejíž část, objasňující složitý mechanismus vyrovnávání národních zájmů, vyšla i samostatně: G. STOURZH, *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918* (Wien 1985) /srov. rec. in: ČMM 106 (1987) 297–299/; k otázce diferencovaného přístupu české společnosti ke státu srov. H. LEMBERG, *Das öffentliche Leben in den böhmischen Ländern vor dem Ersten Weltkrieg. Interessengemeinschaft gegen die Zentralmacht?* in: *Chance der Verständigung. Absichten und Ansätze zu übernationaler Zusammenarbeit in den böhmischen Ländern 1848–1918*, vyd. F. Seibt (München 1987) 174–186; J. KOŘÁLKA, *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815–1914. Sozialgeschichtliche Zusammenhänge der neuzeitlichen Nationsbildung und der Nationalitätenfrage in den böhmischen Ländern* (Wien-München 1991).
 - 6 Srov. systém stran ve vilémovském Německu, kde existence stran na národním principu (dánských a polských) podstatněji systém stran postavený na tradičním protikladu liberálních a konzervativních stran neměnila. Srov. G. A. RITTER, *Die deutschen Parteien 1830–1914* (Göttingen 1985).
 - 7 Priorita nacionálních kritérií nebyla na počátku parlamentarismu a stran v habsburské monarchii ještě dominantní a nacionální princip jako základ stranické diferenciacie, jak dokládají názory J. OHÉRALA z 50. let, nebyl vnímán jako adekvátní, ale jako nesystémový a partikulární. Srov. J. OHÉRAL, *Denkwürdigkeiten aus den Jahren 1848 und 1849. Erinnerungen, Erlebnisse, Rückblicke eines Reichstagsabgeordneten*; in: *Jurende's Mährischer Wanderer* 40 (1851) 111–139. Podobné názory viz v dopise J. Chlumeckého F. Dalbergovi z 13. 1. 1867; in: A. OKÁČ (ed.), *Deníky a korespondence Egberta Belcrediho 1860–1894*, 3/2 (Brno b. d.): „Es stehen sich hier — und dieß gilt wohl überhaupt in Oesterreich — nicht Whig — und Tory, nicht Liberale und Conservative durch alle Schattierungen gegenüber. Ein ganz unnatürli-

V důsledku nacionální a regionální roztržičnosti stranického systému v habsburské monarchii a za situace, kdy se na jednotlivých zemských sněmech navzájem potýkaly ve srovnání s říšskou radou strany sice jen omezeného počtu národností, ale pokaždé v jiném složení a v jiné mocenskopolitické konstelaci, je všestranné poznání systému politických stran v celé monarchii a jeho srovnání se systémem v jiných státech tehdejší Evropy značně komplikováno, zvláště když každá z národností monarchie si vytvářela vlastní spektrum liberálních, katolických, agrárních a dalších stran. Politická reprezentace jednoho národa přes prvořadost konkurenčního zápasu s reprezentací druhého národa nezůstávala jednotná, ale v důsledku sporů o formy prosazení celonárodních zájmů a společenských konceptů, do nichž se zároveň promítaly i skupinové zájmy dílčích sociálních skupin uvnitř národního společenství, se postupně diferencovala ve frakce a posléze i ve svébytné politické strany. Vznikal tak relativně uzavřený systém stran vždy jen jedné národnosti, jehož parciálnost byla podtržena různými rovinami, na nichž se politická diferenciací i politické prosazování partikulárních zájmů prosazovalo.

Zastupitelský systém s různou mírou kompetencí a s různým systémem voleb do říšské rady, zemských sněmů i do obecní samosprávy dodával systému politických stran v každé z těchto rovin jinou dimenzi a působil na rozložení sil i uvnitř jeho stranického spektra. Centrální vídeňský parlament přitahoval pozornost politických stran tím, že oproti zemským sněmům soustřeďoval většinu legislativních pravomocí a po rozšíření volebního práva r. 1897 a 1907 dával také větší prostor k uplatnění dílčích zájmů i nejširším vrstvám společnosti. Jeho značná politická, národnostní a zájmová roztržičnost a tím častá neprůchodnost zákonodárných iniciativ však nepřispívaly ke stabilizaci celkového systému politických stran.⁸ Význam zemských sněmů pro politickou diferenciaci a strukturu stran spočíval v tom, že zemské sněmy přes omezenost svých zákonodárných pravomocí i přes přetrvávání censovního a kuriového volebního práva nabízely dostatek příležitostí k politickému prosazování dílčích zájmů. Sněmy rozhodovaly o otázkách, které se bezprostředně dotýkaly zájmů různých skupin obyvatel (subvence, místní zemědělské, živnostenské a školské záležitosti, komunikace), a měly tak pro politické strany velkou přitažlivost, zvláště když národnostní diverzifikovanost v nich byla ve srovnání s říšskou radou menší.

Zúžení výzkumu geneze systému politických stran na rozbor formování českých stran na Moravě tak částečně koresponduje jak s nacionálním, tak regionálním roztržičněním stranického systému v monarchii. K jeho poznání jako celku

ches Schlagwort ist das Princip der Parteigruppierung geworden: die Nationalität. Die Parteien heißen „die Čechen“ und die „Deutschen“. Etnologische Begriffe werden zu politischen gemacht.“

8 K parlamentarismu srov. H. SCHAMBECK (ed.), *Österreichs Parlamentarismus. Werden und System* (Berlin 1986), zejména: W. BRAUNEDER, *Die Funktion des Reichsrats*; in: tamtéž, 121–136; TÝŽ, *Parlamentarismus und Parteiensystem in der österreichisch-cisleithanischen Reichshälfte 1867–1918*; in: G. Erdödy (ed.), *Das Parteienwesen Österreich-Ungarns* (Budapest 1987) 13–36.

vede jedna z cest právě přes objasnění systému stran jedné národnosti a v jedné zemi, ovšem za předpokladu, že toto objasnění není cílem, ale prostředkem dalšího zkoumání, včetně stran jiných národů, a to nejen v rámci jen jedné z ko-runních zemí.

1.2. CÍL PRÁCE

Cílem této práce proto je analýza geneze systému českých politických stran na Moravě, která aniž úplně rezignuje na souvislost se systémem německých politických stran a souvztažnost se systémem stran v ostatních českých zemích, je především pokusem o soustavnější výklad politické diferenciacie české společnosti na Moravě chápaným jen jako jeden z kroků na dlouhé cestě za poznáním stranického systému v celé monarchii. České politické strany na Moravě vznikaly v úzké souvislosti s vývojem politického stranictví v Čechách, přesto však s ohledem na odlišné národnostní, sociálně ekonomické i sociokulturní poměry na Moravě se jejich formování vyznačovalo svébytnými rysy. Závažnějším úkolem než samotné zjištění některých zvláštností v systému českých stran na Moravě, z nichž nejpatrnější byla větší váha katolických stran a naopak slabost liberálních politických sil,⁹ je objasnění souvislostí těchto jevů s celkovou společenskou situací na Moravě a osvětlení jejich důsledků pro další vývoj politických a národnostních poměrů na Moravě i v rámci českých zemí.

Při poznávání složitých souvislostí mezi společenským pohybem a vývojem politického stranictví je klíčovým problémem zmapování mechanismu fungování politických stran a jeho proměn v čase. V dosavadní literatuře je obecně přijímán názor, že právě období druhé poloviny 19. století a léta před první světovou válkou byly rozhodující etapou pro přerod původních honoračních politických stran ve strany masové se všemi důsledky, které tento proces pro upevnění systému politických stran a jejich úlohu ve společnosti sebou nesl.¹⁰ Zároveň je však z dosavadních výzkumů patrné, že přerod v masové strany probíhal v různých a často navzájem odlišných časově prostorových souřadnicích, a to v závislosti na stupni sociální diferenciaci dané společnosti, rozsahu demokratizace volebního práva, na politické aktivitě a politické kultuře jednotlivých

9 Srov. J. MALÍŘ, Zu einigen Entwicklungszügen der tschechischen liberalen Parteien; in: SPFFBU C 35 (1988) 49–69.

10 M. WEBER, Politika jako povolání, překlad Jan Mertl (Praha 1929); TÝŽ, Wirtschaft und Gesellschaft 1–2, 2. vyd. (Tübingen 1925); R. MICHELS, Strany a vůdcové — Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie (Untersuchungen über oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens), český překlad K. Hoch (Praha 1931); TÝŽ, Über die Kriterien der Bildung und Entwicklung politischer Parteien; in: Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich 59/4 (1927) 1–23; M. DUVERGER, Die politischen Parteien. (Tübingen 1959); J. HAVRÁNEK, Od honoračních stran k masovým politickým stranám v českých zemích; in: Politické strany a spolky na jižní Moravě (= XXII. Mikulovské sympozium 1992, Brno 1993) 5–9.

skupin a vrstev obyvatelstva i na schopnostech jednotlivých stran přizpůsobit se měnící se situaci. Je nabíledni, že podmínky pro prosazení těchto procesů v habsburské monarchii a také v českých zemích a na Moravě se lišily od jiných, zvláště západoevropských zemí, takže přechod k masovým stranám a jeho podoba zde mohly mít časově i jevově odlišný charakter.

V předložené práci, proto půjde nejen o zmapování geneze jednotlivých českých politických stran na Moravě a jejich vzájemného poměru a postavení v celém politickém spektru, ale i o pokus sledovat jednotlivé prvky a kroky i celý mechanismus, jehož přičiněním se původně honorační strany stávaly stranami moderními s ambicí být stranami masovými, a zachytit důsledky tohoto procesu pro modifikaci jejich funkcí a vlivu ve společnosti i pro změny v rozložení politických sil.

Při sledování těchto otázek je možno využít výzkumy o proměnách organizační struktury politických stran¹¹ i teorie zabývající se souvislostmi prorůstání politických stran napříč společností.¹² V obou případech však jde o přístupy postavené a ověřené jen na materiálu o vývoji stran v jiných zemích Evropy, kde empirický výzkum jednotlivých stran, jejich parlamentárního zastoupení, kvantifikace a vyhodnocení výsledků voleb i praktické stranické politiky postoupil v řadě studií a monografií do té míry, že se zde už přistoupilo k zobecňujícímu a srovnávacímu studiu politických stran,¹³ které navíc často překračuje rámec čistě historických výzkumů a přesahuje do politologických a sociologických přístupů.¹⁴ Pro výzkum českých politických stran jsou i přes jeho málo pokročilý stav inspirující především teorie pracující s pojmy „tábor“, „sociomorální milieu“ a proces vytváření „sloupové struktury“ společnosti, které umožňují po-

11 Jde zejména o klíčové práce T. Nipperdeye o organizačním vývoji stran v Německu: T. NIPPERDEY, *Die Organisationen der bürgerlichen Parteien in Deutschland vor 1918*; in: *Historische Zeitschrift* 185 (1958) 578–602; TÝŽ, *Die Organisationen der bürgerlichen Parteien in Deutschland vor 1918*; in: G. A. Ritter (ed.), *Die deutschen Parteien vor 1918* (Kč:in 1973) 100–119; TÝŽ, *Grundprobleme der deutschen Parteigeschichte im 19. Jahrhundert*; in: *tamtéž*, 32–55; TÝŽ, *Über einige Grundzüge der deutschen Parteigeschichte*; in: *Festschrift für Hans Carl Nipperdey zum 70. Geburtstag*, 2 (München-Berlin 1965) 815–841.

12 Viz níže pozn. 15.

13 Jako příklad je možno uvést sborníky s komparací liberálních, dělnických a agrárních hnutí a stran v různých zemích Evropy: D. LANGEWIESCHE (ed.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich* (Göttingen 1988); J. KOCKA (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert im europäischen Vergleich* 1–3 (München 1988); J. KOCKA (ed.), *Europäische Arbeiterbewegungen im 19. Jahrhundert: Deutschland, Österreich, England und Frankreich im Vergleich* (Göttingen 1983); J. KOCKA — E. MÜLLER-LUCKNER (ed.), *Arbeiter und Bürger im 19. Jahrhundert. Varianten ihres Verhältnisses im europäischen Vergleich* (München 1986); H. GOLLWITZER (ed.), *Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert* (Stuttgart-New York 1977).

14 S. ROKKAN, *Zur entwicklungssoziologischen Analyse von Parteiensystemen: Anmerkungen für ein hypothetisches Modell*; in: *Politologie und Soziologie. Otto Stammer zum 65. Geburtstag*, vyd. J. Fijalkowski (Köln-Opladen 1965) 273–300; S. ROKKAN, A. CAMPBELL, P. TORSVIK, H. VALEN (ed.), *Citizens Elections Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development* (Oslo 1970); R. STEININGER, *Soziologische Theorie der politischen Parteien* (Frankfurt- New York 1984).

chopit a také uchopit politické strany v jejich složité souvztažnosti s jemným a skrytým předivem sociálních a kulturně mentálních vazeb na jednotlivé skupiny a vrstvy společnosti.¹⁵ Tyto procesy ve vývoji politického stranictví ovšem souvisely se stupněm vývoje dané společnosti a typu a intenzity její politické kultury. Ke sledování českých politických stran prizmatem míry jejich prostoupení společností opravňuje její dynamický vývoj v posledních padesáti letech před první světovou válkou, který přes všechny politické nezdary patřil mezi tzv. malými národy k nejúspěšnějším.¹⁶ I když periodizace přeměny české společnosti v moderní masovou společnost není ustálena, z celkových společenských proměn a z jejich reflexe v oblasti politické je patrné, že účast na procesu modernizace nesla své plody v oblasti sociálně politické přinejmenším od 90. let, kdy došlo k prudké názorové a politické diferenciaci české společnosti, a potom zvláště v posledním desetiletí před první světovou válkou, kdy po volebních reformách se plně otevřela stavidla k masovému politickému životu, který už byl podstatně určován k masovosti spějícími politickými stranami.¹⁷

1.3. ČLENĚNÍ PRÁCE A POSTUP ZPRACOVÁNÍ

Dvojjedinému úkolu této studie, který spočívá jak v podání uceleného přehledu vývoje jednotlivých českých politických stran na Moravě, tak v zachycení vnitřních strukturálních změn celého systému politických stran na Moravě a proměn jeho vazeb se sociální strukturou, je přizpůsoben i způsob zpracování a členění celé práce. První část (2. kapitola) je věnována předpokladům vzniku a vývoji moravské národní strany v období 1848–1890. V podmínkách Moravy šlo o proces přerodu českého národního hnutí v politickou stranu honoračního typu, která si činila nároky být jediným politickým reprezentantem celého národně uvědomělého českého společenství na Moravě. I když se národní straně nepodařilo bezezbytku podchytit všechny vrstvy národa na Moravě — mimo dosah jejího vlivu zůstávalo formující se dělnické hnutí a ve volnějším vztahu k ní bylo i katolické hnutí — díky dobovému honoračnímu pojetí politiky, stran

15 Srov. výklad v podkapitole 5.2.1., kde i literatura.

16 Srov. O. URBAN, Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století (Praha 1978); O. URBAN, Česká společnost 1848–1918 (Praha 1982); J. KOŘÁLKA — R. J. CRAMPTON, Die Tschechen; in: A. Wandruszka — P. Urbanitsch (ed.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918, 3/1 Die Völker des Reiches (Wien 1980) 489–521; J. KOŘÁLKA, Tschechen im Habsburgerreich (1991); J. HAVRÁNEK — J. BUTVIN, Dějiny Československa 3 (Praha 1970), J. KŘEN, Konfliktní společenství (Praha 1990).

17 Kromě výše uvedených prací O. Urbana, J. Kořalky, J. Havránka a J. Křena srov. též: J. GALANDAUER, Česká společnost na přelomu 19. a 20. století; in: Struktura společnosti na území Československa a Polska v 19. století do roku 1918 (Praha 1988) 191–210; R. LUFT, Politická kultura a české stranictví před první světovou válkou; in: Collegio Carolini ad Honorem (Praha 1990) 39–5; TÝŽ, Politischer Pluralismus und Nationalismus. Zu Parteienwesen und politischer Kultur in der tschechischen Nation vor dem Ersten Weltkrieg; in: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften 2 (1991) Heft 3, 72–87.

i veřejného života představovala skutečně jedinou českou „všenárodní“ stranu, která zastřešovala různé politicky činné názorové proudy a skupiny. Protože pochopení jejího místa a úlohy v politickém i společenském vývoji není možné bez osvětlení širších souvislostí, je ve výkladu určitá pozornost věnována také jejímu vztahu ke straně moravských konzervativních velkostatkářů a k sesterské národní straně v Čechách a v exkursu na závěr kapitoly je přiblížena charakteristika a funkce velkostatkářských stran v politickém životě Moravy.

Třetí a čtvrtá kapitola jsou zaměřeny na rozbor geneze a formování jednotlivých českých politických stran po r. 1890. Zatímco 3. kapitola je vyhrazena straně národní (v letech 1891–1914), lidové (lidově pokrokové), pokrokové, živnostenské a lidové (H. Bulína), které svým profilem měly nejbližší k původnímu národně liberálnímu charakteru českého národního hnutí, ve 4. kapitole je zachycen vznik a etablování stran katolického, sociálně demokratického, agrárního a národně sociálního politického tábora. Paralelní výklad o jednotlivých stranách je zaměřen na postižení všech důležitých organizačních, programových a sociálních stránek jejich vývojových proměn a postavení v politickém spektru země v období od jejich zárodků v podobě hnutí a frakcí ještě před r. 1890 až po jejich přerod v moderní strany v letech před r. 1914.

Klíčovým místem práce a zároveň jakýmsi jejím zobecňujícím závěrem je pátá kapitola. Jde v ní jednak o zachycení strukturálních změn v organizaci stran, jejich byrokratizace, profesionalizace, intenzivních forem jejich agitačního působení a jejich pronikání do nepolitických sfér veřejného i soukromého života, které všechny byly charakteristickými průvodními faktory přechodu honoračních stran ve strany masové. Zároveň v ní jde o osvětlení jejich příslušnosti k určitému sociomorálnímu prostředí, tábora a koalici. Víceméně monografický výklad vývoje jednotlivých stran je zde nahrazen pokusem o uchopení českých stran jako složitého strukturovaného systému, v němž zdaleka nebyly rozhodujícími vnější koaliční vztahy a politická spojenectví, ale specifické vnitřní sociálně psychologické a subkulturní podhoubí, které je tisícerými pouty vázalo do jednotlivých táborů. Tento pokus o zmapování českých politických stran jako určitého systému založeného nejen na politických, ale i sociokulturních aspektech, je doplněn exkursem, který by měl přispět k hlubšímu pochopení politického stranictví na Moravě z jiného zorného úhlu. Jeho úkolem je na základě srovnání systému českých politických stran se systémem německých politických stran na Moravě naznačit shody a rozdíly mezi politickými stranami a tábory obou národních rivalů a umožnit tak objasnění jejich postavení na moravské politické scéně. Absence dostatečného počtu analýz vývoje německých politických stran na Moravě před r. 1914, jejichž neznalost představuje silný handicap i pro poznání českých stran, neumožňuje zatím provést více než předběžný náčrt problematiky.

Celá 5. kapitola má ve vztahu k výkladům předcházejících kapitol charakter vyhodnocení a zobecnění získaných poznatků, plní tak zároveň funkci závěreč-

ného shrnutí podstatných výsledků zkoumání. Z těchto důvodů bylo upuštěno od zařazení závěru jako samostatné části práce.

1.4. STAV ZPRACOVÁNÍ A PRAMENNÁ ZÁKLADNA

Stanovení cíle práce a její zaměření na objasnění geneze českých politických stran a jejich systému na Moravě odpovídá stavu dosavadního výzkumu. Na rozdíl od západoevropských zemí, zejména Německa, kde průběžný rozsáhlý monografický výzkum vývoje politických stran v 19. století už dávno přerostl v syntetizující a systematické i slovníkové práce,¹⁸ které také umožnily rozmach komparativního studia jednotlivých stran a jejich systémů v různých zemích Evropy i rozvoj různých teorií politických stran a modelů jejich fungování,¹⁹ situace při zkoumání stran v bývalé habsburské monarchii není přes některé důležité počiny monografického i syntetizujícího charakteru²⁰ a pokusy o mezinárodní komparaci tak daleko.²¹

18 Kromě záplavy prací o politických stranách — od průkopnického přehledu LUDWIG BERGSTRÄSSER, *Geschichte der Parteien in Deutschland*, 11. vyd. (München-Wien 1965) až po citované práce G. A. RITTERA a T. NIPPERDEYE — vznikly i lexikony stran: LEXIKON ZUR GESCHICHTE DER PARTEIEN IN EUROPA, vyd. Frank Wende (Stuttgart 1981); LEXIKON ZUR PARTEIENGESCHICHTE. Die Bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland (1789–1945) 1–4 (Köln 1983–1986); R. STÖSS, *Parteienhandbuch* (1983).

19 Srov. výše pozn. č. 13.

20 Dosavadní přehledy stran ve „starém Rakousku“ se většinou omezují jen na německorakouské strany: A. FUCHS, *Geistige Strömungen in Österreich 1867–1918* (Wien 1949); A. WANDRUSZKA, *Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen*; in: *Geschichte der Republik Österreich*, vyd. H. Benedikt (Wien 1954) 289–485; TÝŽ, *Parteien und Ideologien im Zeitalter der Massen*; in: *Spectrum Austriae*, vyd. O. Schulmeister (Wien 1957) 287–314; K. BERCHTOLD, *Grundlinien der Entwicklung der politischen Parteien in Österreich seit 1867*; in: *Österreichische Parteiprogramme 1868–1966*, vyd. Klaus Berchtold (Wien 1967) 11–105. Přehledy s národnostními přesahy jsou v počátcích: např. sborník G. ERDÓDY (ed.), *Das Parteienwesen Österreich-Ungarns* (Budapest 1987) se zabývá jen německorakouskými a maďarskými stranami /mou recenzi in: ČMM 108 (1989) 135–136/. Rozvíjí se však monografické studium jednotlivých stran a parlamentárních skupen: D. HARRINGTON-MÜLLER, *Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873–1910* (Wien-Köln-Graz 1972); R. KNOLL, *Zur Tradition der christlichsozialen Partei. Ihre Früh- und Entwicklungsgeschichte bis zu den Reichsratswahlen 1907* (Wien-Köln-Graz 1973); A. G. WHITESIDE, *Georg Ritter von Schönerer. Alldeutschland und sein Prophet* (Graz-Wien-Köln 1981); TÝŽ, *Nationaler Sozialismus in Österreich vor 1918*; in: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 9 (1961) 333–359; L. HÖBELT, *Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882–1918* (Wien 1990) strojopis hab. práce /nyní práce vyšla i knižně/.

21 Pokusy o komparaci v širším měřítku viz: K. KASER, *Typologie der politischen Parteien Südosteuropas im neunzehnten Jahrhundert*; in: *ÖOH* 27 (1985) 331–365; S. Z. PECH, *Political Parties in Eastern Europe 1848–1939: Comparations and Continuities*; in: *East Central Europe* 5 (1978) 1–38.

O to více to platí o českých politických stranách, jejichž výzkum se ještě nedostal přes monografické zpracování jednotlivých stran. I když už před první a druhou světovou válkou ani u nás nechyběly náběhy k teoretickému (sociologickému) uchopení politických stran²² a k pokusům o syntetické přehledy politických stran, jejich historický výzkum jen pomalu překonával stadium, kdy přehledy politických stran vznikaly pouze v podobě k politickým cílům účelově psaných brožur či novinářských článků, jejichž autory většinou byli samotní aktéři tehdejšího politického života.²³ V této situaci přehledy českých politických stran J. Heidlera a J. Kaprase zůstaly přes všechnu neúplnost, nedostatky a nepřesnosti na dlouhá desetiletí jedinými syntetizujícími pomůckami z pera odborníků,²⁴ i když dalším zdrojem poznání českých politických stran v 19. století se staly faktograficky bohaté syntézy českých politických dějin.²⁵ Jejich zájem o samotné politické strany však byl až sekundární, třebaže samotní autoři těchto prací byli aktivními účastníky stranického života před r. 1914. Na základě nových dílčích poznatků byla českým politickým stranám určitá pozornost věnována v rámci syntéz O. Urbana,²⁶ které ve své době znamenaly jistý průlom i do oblasti výzkumu politických dějin,²⁷ neboť tato oblast byla v období po r. 1948 a pak znovu po r. 1968 postavena na vedlejší kolej a do značné míry tabuizována.

Moderní dějiny českých stran v habsburské monarchii tak dosud nebyly napsány, i když v zahraničí už byly učiněny pokusy v tomto směru, které se ale většinou musely obejít bez základního výzkumu.²⁸ Neplatí to většinou o posledních pracích z okruhu mnichovského institutu Collegium Carolinum, jehož

-
- 22 E. BENEŠ, Stranictví. Příspěvek k filosofii a sociologii stranictví (Praha 1912); J. MERTL, Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě (Praha 1931).
- 23 T. G. MASARYK, Die czechischen Parteien und ihre Presse; in: Die Zeit 22 (3. 3. 1900), č. 283, 1; O. JOZÍFEK, České strany politické. Česká inteligence a český lid (Praha b. d. = asi 1901); AL. HAJN, Politické strany u nás (Pardubice 1903); TÝŽ, O českých stranách politických (Praha 1921); J. J. LANGNER, O českých stranách politických (Pardubice 1906) V. CHOC, Přehled politických stran v Čechách (Praha 1919).
- 24 J. HEIDLER, České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (Praha b. d. = 1913); J. KAPRAS, K českému politickému programu do převratu (Praha 1932).
- 25 A. SRB, Politické dějiny národa českého I (od roku 1861 až do nastoupení Badeniova r. 1895) 2 (od nastoupení Badeniova do odstoupení Thunova) (Praha 1899–1901); TÝŽ, Politické dějiny národa českého od počátku doby konstituční 1–2 (Praha 1926); Z. V. TOBOLKA, Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby 1–4 (Praha 1932–1937); TÝŽ, Československé politické strany doby předválečné o konečných cílech svého národa; in: Idea státu československého I (Praha 1936) 114–126; K. KRAMÁŘ — Z. TOBOLKA, Dějiny české politiky nové doby (= Česká politika 3, Praha 1909).
- 26 O. URBAN, Kapitalismus (1978); TÝŽ, Česká společnost (1982).
- 27 Svědčí o tom i sborník K DĚJINÁM ČESKÝCH POLITICKÝCH STRAN VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. A ZAČÁTKEM 20. STOLETÍ. Studia Historica XXV. (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3/1982, Praha 1984).
- 28 Vídeňská dipl. práce: W. LORENZ, Die tschechischen Parteien im alten Österreich (Wien 1941) se proto opírala takřka výhradně o J. Heidlera a autoři hesla Parteien in der Tschechoslowakei (J. HROMÁDKO, K. RICHTER, F. WENDE) ve slovníku Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa, vyd. Frank Wende (Stuttgart 1981) 671–712 zase o Tobolkovo dílo.

některé publikační počiny směřují k výzkumem podloženým syntetizujícím zpracováním problémů dějin českých stran.²⁹

Pro drtivou většinu uvedených českých i zahraničních prací je běžné, že vývoj českých politických stran je v nich posuzován jen podle stran v Čechách, zatímco stranickým poměrům na Moravě většinou není věnována dostatečná pozornost,³⁰ ačkoliv v jejich výzkumu se v mnohém ohledu postoupilo nejdále. Kromě starší nebohaté dobové publicistiky a polomemoárových zpracování počátku moravských politických stran³¹ jsou k dispozici novější přehledy stran na Moravě i ve Slezsku³² a řada dílčích studií.³³

Tato situace je dána rozdíly ve stavu monografického výzkumu jednotlivých stran v Čechách a na Moravě. V předválečném období se většina prací o politických stranách kromě edicí z pozůstalostí významných politiků jen výjimečně vymaňovala z úrovně hojně publikovaných jubilejních památků, vzpomínkových sborníků a panegyrik.³⁴ Redukování výzkumu politického stranictví pouze na dějiny dělnického hnutí a sociální demokracie nastolené po r. 1948 se i přes krátké uvolnění v 60. letech, které přineslo několik významných studií s problematikou počátků českých politických stran,³⁵ po r. 1968 nepříznivě projevilo ve stagnaci bádání o jiných politických stranách než sociálně demokratické,³⁶ takže publikování výzkumů, zvláště o stranách v Čechách, se omezilo prakticky

29 Z řady sborníků srov. zvláště: KARL BOSL (ed.), *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat* (München-Wien 1979), kde i o genezi stran před r. 1918.

30 Částečně si jich ve své syntéze všimá O. URBAN, systematicky k nim ve svých studiích přihlíží R. LUFT.

31 R. KVĚT, *Poznámky o politických stranách moravských* (Přerov 1908); ARGUS, *Sociální složení našeho národa a naše politické strany*; in: RMS 9 (1913) 337–344; R. FISCHER, *Pokroková Morava 1893–1918*, 1–2 (Praha 1937); TÝŽ, *Politické poměry v Olomouci*; in: *Cesta mého života* 3 (Praha 1946) 146–160; J. BUDÍNSKÝ, *Morava za války. Ze vzpomínek na domácí odboj* (Brno 1936), hlavně 11–24; V. ŠLESINGER, *Z bojů o pokrokovou Moravu 1890–1918* (Brno 1947); TÝŽ, *Zápas půl století. Boj o českou Moravu 1848–1918* (Brno 1946).

32 M. TRAPL, *Politické strany*; in: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960* 1 (Ostrava 1966) 164–223; TÝŽ, *Politické strany v Československu v letech 1918–1938*; in: *Politické strany a spolky na jižní Moravě* (Brno 1993) 35–57; J. MALÍŘ, *Politické strany na Moravě v období habsburské monarchie* (Pokus o srovnání systému českých a německých stran na Moravě); in: *Tamtéž* 11–34; R. GUDRICH, *Vznik a vývoj českých politických stran ve Slezsku*; in: *Vlastivědný sborník slezský* 2 (Opava 1 926) 149–191.

33 O literatuře k jednotlivým stranám viz více v rámci patřičných kapitol, zde se omezujeme jen na poznámky o základních monografiích k dějinám politických stran.

34 K serióznějším z nich patří: O. FRANKENBERGER — J. O. KUBÍČEK, *Antonín Švehla v dějinách československé strany agrární* (Ke třicetiletému jubileu československé strany agrární (republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu v Československé republice) 1889–1929 (Praha 1931), i když i ona se řadí k pracím jubilejním.

35 Jde zejména o studie J. HAVRÁNKA o pokrokovém a agrárním hnutí a konzervativních velkostatkářích v Čechách, o nichž publikoval i V. URFUS, a studii J. GALANDAUERA o počátcích pokrokových stran a o studii J. JANÁKA a J. KOLEJKY o moravské národní straně a počátcích mladočeského hnutí na Moravě. Srov. seznam literatury.

36 Její výzkum prošel také kvalitativním vzestupem, srov. např. práce Z. ŠOLLEHO, J. KOŘALKY, F. JORDÁNA, O. URBANA ad.

jen na práce zahraničních autorů, jejichž zájem se až na výjimky (R. Hoffmann, R. Luft) soustředil hlavně na mladočeskou a agrární stranu a její vůdčí představitel.³⁷

Na rozdíl od Čech, kde v 70. a 80. letech dílčí sondy do dějin politického stranictví zůstaly většinou jen v podobě nepublikovaných diplomových prací³⁸ anebo byly vydány v samizdatu či v zahraničí,³⁹ na Moravě byly i v těchto letech některé výsledky výzkumů na brněnské a olomoucké univerzitě i mimo ni zveřejňovány v časopisech (většinou v ČMM, VVM a SPFFBU) i monografiích nebo alespoň v interních tiscích.⁴⁰ Uvolněním badatelských a publikačních bariér po r. 1989 se tak pro studium počátků politického stranictví na Moravě vytvořila situace umožňující plynule pokračovat jak v pokusech o syntetičtější zpracování systému politických stran na Moravě, tak v analýzách moravských zemských voleb i v souhrnných pracích o dobovém tisku.⁴¹

Přihlédneme-li k výsledkům poměrně dlouholetého zájmu o počátky politických stran na Moravě a k tomu, že také přibývají práce zahraničních autorů o moravské problematice,⁴² je patrné, že půda je zralá pro syntetické zpracování geneze českých politických stran na Moravě.

37 Srov. v seznamu literatury práce S. B. WINTERSE, H. LEMBERGA, B. GARVERA, R. JAWORSKÉHO, P. HEUMOSE, R. HOFFMANNA, R. LUFTA, A. P. KUBRICHTA, S. Z. PECHA, M. L. NEUDORFLOVÉ ad.

38 Jejich seznam je ve sborníku: K DĚJINÁM ČESKÝCH POLITICKÝCH STRAN (1984) 153–157. Ten kromě monografie T. VOJTĚCHA, *Boj o politickou moc v Čechách* (Praha 1980) byl v 70. a 80. letech prakticky jedinou knižní publikací věnovanou nesocialistickým politickým stranám v Čechách.

39 Většina z nich byla v 90. letech znovu publikována: J. OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882–1893. Příspěvek k životopisu* (Praha 1990); M. OTÁHAL, *Czech Liberals in the Year 1848*; in: *Kosmas* 3/2 a 4/1 (1984/1985) 49–108; TÝŽ, *Čeští liberálové v roce 1848*; in: *SbH* 37 (1990), 93–129. Řada důležitých příspěvků českých autorů vyšla v 70. a 80. letech poprvé pouze v zahraničí, srov. zvláště studie J. HAVRÁNKA, J. KOŘALKY, A. KLÍMY A J. KŘENA ad. v seznamu literatury.

40 Ze semináře prof. F. Jordána vzešla od konce 60. let řada diplomových i disertačních prací o počátcích politických stran na Moravě, z nichž některé — o straně lidové (J. PERNES, J. MALÍŘ), agrární (P. POSPĚCH), národně sociální (J. MIKULKA), pokrokové (J. MALÍŘ), živnostenské (J. MALÍŘ) politickém realismu (J. MALÍŘ), i o německých stranách (H. BĚBAROVÁ) a o poslaneckých reprezentacích (P. FIALA) — byly posléze publikovány. Srov. seznam literatury. Podobně z olomoucké univerzity vyšly práce M. TRAPLA o politickém katolicismu, F. KRAVÁČKA o křesťanském socialismu a agrárním hnutí a P. MARKA o živnostenské straně. Monografické práce vyšly, i když jen jako rotaprinty, i zcela mimo tato historická pracoviště: A. OKÁČ, *Rakouský problém a list Vaterland 1860–1871*, 1–2 (Brno 1970); B. ZLÁMAL, *Přručka českých církevních dějin 9. Doba probuzeneckého katolicismu 1850–1918* (Olomouc 1970); A. BLABOLIL, *Křesťanské politické hnutí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a Československá strana lidová* (Praha 1970).

41 Srov. sborník *POLITICKÉ STRANY A SPOLKY NA JIŽNÍ MORAVĚ* (= XXII. Mikulovské sympozium 1992, Brno 1993); J. PERNES, *Svět Lidových novin 1893–1993. Stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky* (Praha 1993) a studie P. FIALY a J. MALÍŘE o sociální skladbě moravských zemských poslanců.

42 Srov. H. GLASSL, *Der mährische Ausgleich* (München 1967); L. HÖBELT, *Nationale Interferenzerscheinungen bei den mährischen Reichsratswahlen um die Jahrhundertwende*; in:

Kromě uvedené literatury a literatury, o níž bude více řečeno v kapitolách o jednotlivých stranách, je možno se při tomto zpracování opřít o prameny, jejichž informační hodnota je různého druhu. Protože archivy stran před r. 1914 ještě neexistovaly,⁴³ tvoří nejdůležitější zdroj poznatků o vývoji politických stran především publikované i nepublikované paměti, deníky, korespondence a pozůstalosti aktérů politického života, dále bohatá dobová publicistika a periodický tisk, potom také úřední a polouřední tiskoviny (statistiky, výroční zprávy, příručky, almanachy, protokoly sněmovních aj. jednání) a v neposlední řadě archivní materiály, vzešlé z činnosti policejních a místodržitelských orgánů, které se zajímaly o činnost stran, spolků i jiných institucí a korporací.

V prvním případě jde především o vydané edice korespondencí, pamětí a zápisů J. Helceleta, A. Pražáka, J. Hybeše, ústavověrných velkostatkářů a část pamětí E. Belcrediho⁴⁴ a řadu vzpomínkových prací politiků a žurnalistů, které mají buď charakter memoárů,⁴⁵ i když z nich některé usilují o neosobní historický přístup,⁴⁶ nebo sborníků pamětníků vydávaných na počest některých osobností politického života na Moravě, jako byli agráři K. Sonntag, F. Staněk,⁴⁷ katolici A. C. Stojan, T. Šilinger, J. Šrámek,⁴⁸ lidovopokrokaři A. Stránský,

Chance der Verständigung. Absichten und Ansätze zu übernationaler Zusammenarbeit in den böhmischen Ländern 1848–1918, vyd. F. Seibt (München 1987) 245–254; a zejména R. LUFT, Die Mittelpartei des mährischen Großgrundbesitzes 1879–1918. Zur Problematik des Ausgleichs in Mähren und Böhmen; in: tamtéž, 187–243; TÝŽ, Der Adel in der mährischen Landespolitik um 1900; in: Spojující a rozdělující na hranici (České Budějovice 1992) 111–115.

- 43 Náběhy k vytváření stranických archivů s obsáhlou korespondencí, dílčími seznamy důvěrníků, programy, volebními statistikami a kalkulacemi a pod. je možno nalézt v osobní pozůstalosti E. Engla pro národní stranu svobodomyšlnou, V. Šíleného pro lidovou stranu, F. M. Žampacha pro katolíky a J. Chlumického pro ústavověrné velkostatkáře.
- 44 J. KABELÍK (ed.), Korespondence a zápisky Jana Helceleta (Brno 1910); F. KAMENÍČEK (ed.), Paměti a listář Dra Aloise Pražáka 1–2 (Praha 1926); J. BOČEK / = A. Okáč / (ed.), Z deníků moravského politika v éře Bachově. Egbert Belcredi 1850–1859 (Brno 1976); O. FRANĚK — A. VERBÍK (ed.), Josef Hybeš 1–3 (Brno 1976); E. RUTKOWSKI (ed.), Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie unter besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Raumes 1–2 (München 1983, 1991).
- 45 H. BULÍN, Jiskry a plameny. Vzpomínky na dobu zápasů a vítězství (Brno 1930); M. HRUBAN, Z časů nedávno zašlých (Rom-Los Angeles 1967); B. KNECHTL, Třicet let našeho zápasu v Olomouci (Olomouc 1923); K. SONNTAG, Dokumenty k dějinám agrárního hnutí na Moravě; in: Almanach 1907–1927 Zemské jednoty republikánského dorostu československého venkova na Moravě a ve Slezsku (Brno 1927) 11–18; V. ŠAFR, Z počátků národně sociálního hnutí na Moravě; in: Pamětní spis k 15ti letému trvání české strany národně sociální — srpen 1912. Redakcí V. Klofáče. (Praha 1912) 48–51.
- 46 J. BUDÍNSKÝ, Morava za války (Brno 1936); R. FISCHER, Cesta mého života 1–3 (Praha 1934–1937); V. ŠLESINGER, Z bojů (1947).
- 47 PAMÁTCE KUNEŠE SONNTAGA. Soubor příspěvků jeho přátel a spolupracovníků. Redigoval E. Reich (Praha 1932); J. MARCHA (ed.), František Staněk. Politik, tribun, národohospodář, družstevník a buditel lidu venkovského. Memoáry a dokumenty (Praha 1927); srov. též: ZEMĚDĚLŠTÍ BUDITELÉ. Sběrka životopisů mužů o zemědělství z „loužilých. Red. Mořic Michálek (Praha 1937).
- 48 A. JAŠEK — J. STANĚK, Msgr. ThDr. Antonín Cyril Stojan, probošt a poslanec (Kroměříž

O. Píkrýl, F. X. Hodáč, J. Pastyřík,⁴⁹ živnostník R. Mlčoch,⁵⁰ sociální demokrat J. Krapka,⁵¹ národní sociál A. Simonides⁵² nebo realista T. G. Masaryk.⁵³ Podobný charakter mají i různé jubilejní sborníky a památníky vydávané k výročí vzniku jednotlivých stran, jejich spolků či tisku.⁵⁴ Pro Moravu mají význam i obdobné edice korespondencí a vzpomínek politiků z Čech — K. Adámka, F. L. Riegra, J. Kaizla, E. Grégra, V. Dyka, Al. a Ant. Hajna, E. Chalupného, J. Herbena, K. Kramáře, J. S. Machara, F. Soukupa, A. Staška, V. Škardy, A. P. Veseleho ad. i různých jubilejních sborníků k výročí stran, spolků a tisku.⁵⁵

Většina pramenů osobní provenience, které jsou relevantní, ovšem zůstává dosud nepublikována v pozůstalostech uložených v různých archivech, přičemž korespondence a deníky E. Belcrediho a korespondence T. G. Masaryka s jeho moravskými stoupenci byly už před řadou let připraveny do tisku, ale nebyly až

-
- 1911); PAMÁTCE P. TOMÁŠE ŠILINGRA, kněze a národního pracovníka 1866–1913, uspořádal J. Krejčí (Hodonín 1938); JAN ŠRÁMEK. ŽIVOTNÍ DATA, DOKUMENTY, VZPOMÍNKY, ÚVAHY (Brno 1930); MANDATÁŘ NÁRODA. Sborník k 75. narozeninám Jana Šrámka (Praha 1946).
- 49 VESELÉ VZPOMÍNKY NA DR. ADOLFA STRÁNSKÉHO; in: Příloha Lidových novin (18. 12. 1932) 1–4; A. HEINRICH, Dr. Adolf Stránský, ministr obchodu; in: Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě /1735–1935/ (Německý Brod 1935) 231–232; J. SMÝKAL, Deset let poslanecké činnosti MUDr. Ondřeje Píkrýla (Prostějov 1913); M. NAVRÁTIL, Abrahamoviny vynikajícího pracovníka na Moravě. K 50. narozeninám MUDr. Ondřeje Píkrýla (b. l. 1912); DR. HODÁČOVI K PADESÁTÝM NAROZENINÁM. 21. srpna vydali jako soukromý tisk V. Mixa, V. Šádek, J. Till (b. m. 1933); K ŠEDESÁTINÁM SENÁTORA JOSEFA PASTYŘÍKA (Olomouc 1929). J. Pastyřík později přešel k živnostenské straně.
- 50 RUDOLF MLČOCH. ZAKLADATEL ČSL. ŽIVNOSTNICKO-OBCHODNICKÉ STRANY STŘEDOSTAVOVSKÉ 1880–1930, za redakce J. Cekla (Olomouc 1930).
- 51 JOSEF KRAPKA APOŠTOL SOCIALISMU (Prostějov 1934).
- 52 Simonides sice působil v Praze, ale jako třebešský rodák byl účasten počátků strany na Moravě. Srov. IN MEMORIAM ALOISE SIMONIDES (Praha b. d. = 1928).
- 53 S. JANDÍK, Masaryk na Valašsku. Jeho boj o poslanecký mandát (Praha 1936); HRST VZPOMÍNEK NA DOBU POSLANECKÉ ČINNOSTI T. G. MASARYKA VA VALAŠSKU (Valašské Meziříčí 1935).
- 54 F. KOŽELUHA, Spolky katolických tovaryšů, jejich historický rozvoj a význam v naší době. Spis jubilejní na památku desítiletého trvání Spolku katolických tovaryšů v Prostějově (Prostějov b. d, asi 1896); J. KOCIÁN, Z dějin hnutí křesťansko-sociálního ve Frenštátě p. R. (Frenštát p. R. b. d, asi 1933); ALMANACH 1907–1927 Zemské jednoty republikánského dorostu československého venkova na Moravě a ve Slezsku (Brno 1927); J. CEKL, 25 let Čsl. živnostensko-obchodnické strany; in: Velký moravkoslezský kalendář Živnostenská rodina 10/1934 (Olomouc 1934) 185–188; TÝŽ, Jak vznikla a rostla naše strana. Moravský deník 28 (9. 5. 1933) č. 108, 4 a (11. 5. 1933), č. 110, 4; R. MLČOCH, Politické probuzení čsl. živnostnictva a obchodnictva; tamtéž (20. 4. 1933) č. 93, s. 1; F. BALCAR, Přehled dějin Besedy dělnictva československého za první čtvrtstoletí (Brno 1909); PADESÁT LET PRÁCE A BOJŮ ČSL. STRANY NÁRODNĚ SOCIALISTICKÉ V KRAJI JIHLAVSKÉM 1897–1947, redakčně zpracoval J. Kružík (Třebíč 1947); ČTYŘICET LET PRÁCE A BOJŮ ORGANIZACE ČS. STRANY NÁRODNĚ-SOCIALISTICKÉ NA STARÉM BRNĚ (Brno 1938); J. STRÁNSKÝ, Kapitoly o Lidovkách; in: Lidové noviny 37, č. 217, 220, 222, 224, 228, 231, 235, 236, 238, 240 (1929); VE SLUŽBÁCH KATOLICKÉHO TISKU (Brno 1940).
- 55 Viz Seznam kap. 6.1.3. a 6.1.4.

na zlomky vydány.⁵⁶ Pro starší období vývoje stran je cenná a Kameníčkovou edicí ne zcela vytěžená pozůstalost A. Pražáka, pro období od 90. let pak zejména pozůstalost staročecha O. Pražáka, katolika F. M. Žampacha, lidovců V. Šíleného,⁵⁷ O. Pfikryla⁵⁸ a H. Bulína,⁵⁹ pokrokáře R. Fischera⁶⁰ a J. Očadlíka,⁶¹ které takřka všechny obsahují kromě dopisů a osobních zápisků také řadu jiných materiálů (programy, stanovy, brožury, volební rozpisy, zápisy z porad, výstřížky z novin ap.) o vlastní mateřské straně i ostatních stranách na Moravě. Dílčí materiály (hlavně korespondence) k politickým poměrům na Moravě je možno naleznout i v pozůstalostech politiků z Čech,⁶² zatímco pozůstalosti šlechtických velkostatkářů P. a J. Chlumeckých, A. a O. Serényiů a S. Berchtolda⁶³ jsou podstatné především pro poznání velkostatkářských stran a jejich politických postojů, podobně jako pozůstalosti německých politiků G. Große, J. M. Baereneithera a E. Pichla jsou důležité hlavně pro objasnění postojů německých stran.⁶⁴

Vedle osobních materiálů má pro počátky politických stran stále klíčový význam bohatá dobová publicistika a periodický tisk, jejichž frekvence i různorodost stoupala s rozmachem politické diferenciaci. Kromě tiskových orgánů jednotlivých stran — staročeské Moravské orlice, lidoveckých Lidových novin a Hlasů z Hané, pokrokářského Pozora, Moravských rozhledů, Moravského kraje a Snahy, katolického Hlasu, sociálně demokratické Rovnosti, agrárnických Selských listů a Moravského venkova, národně sociálního Pokroku, živnostenského (Moravského) Živnostníka, liberální Tagesbote aus Mähren und Schlesien, radikální Deutsches Blatt, křesťansko-sociální Mährischer Volksbote ad. — je různě informativně hodnotná i řada dalších regionálních a zájmových listů.⁶⁵ S rozmachem politické diferenciaci a masových politických stran vzrostla také záplava dobových politických brožur o nejrůznějších dobových politických, národnostních a společenských událostech, aférách a sporech, jež přes svůj jednostranně agitační, polemický či oslavný charakter představují cenný zdroj informací o vnitřních poměrech a politické kultuře jednotlivých stran i o mnohých příznacích jejich přeměny ve strany masové⁶⁶.

56 Srov. strojopis obsáhlé edice uložený v historickém oddělení MZA: A. OKÁČ (ed.), Deníky a korespondence Egberta Belcrediho 1860–1894 (Brno b. d.) a strojopis: C. NEČAS (ed.), Masarykova kandidatura a poslanecká činnost na Valašsku 1907–1914 (Brno 1970). V rukopisné podobě jsou paměti O. Pfikryla a K. Adámka v jejich pozůstalostech uložených v SOA v Prostějově, resp. v SÚA v Praze.

57 Všechny jsou uloženy v MZA.

58 Uložena v SOA v Prostějově.

59 Uložena v AmB, kde je i pozůstalost J. Helcelety a E. Belcrediho.

60 V SOA v Olomouci.

61 V Památku prof. M. Očadlíka v Městském muzeu v Holešově.

62 Poz. K. Adámka je ve SÚA v Praze, E. Engla, E. Grégra, P. Grégra, G. Eima, K. Kramáře v LA PNP v Praze.

63 Jsou v péči MZA v Brně, kde jsou uloženy i další šlechtické pozůstalosti.

64 Jsou uloženy ve vídeňských Haus-, Hof- und Staatsarchiv a Allgemeines Verwaltungsarchiv.

65 Srov. seznam periodického tisku v podkapitole 6.1.2.

66 Srov. jejich přehled v podkapitole 6.1.3. a ve výkladu 5.1.3.

Jiným cenným pramenným zdrojem byly nejrůznější úřední a poloúřední tiskoviny, které v podobě tištěných protokolů a statistik, výročních zpráv spolků a korporací či příruček a schematicismů sestavených na základě úředních dat poskytují zajímavé informace o sněmovní činnosti poslanců a poslaneckých klubů,⁶⁷ statistická a personální data o kandidaturách a volebních výsledcích stran,⁶⁸ či údaje o angažovanosti a aktivitách jednotlivců i stran v nejrůznějších sférách veřejného života.⁶⁹ Velmi důležitými, i když ve své době ovšem ještě poměrně málo pravidelně publikovanými dokumenty byly zvláště tištěné programy, zprávy o činnosti a protokoly sjezdových jednání stran a zprávy o činnosti jejich spolků a satelitních organizací. Jejich frekvence se lišila jak podle období,⁷⁰ tak podle jednotlivých stran.⁷¹ Vcelku však platí, že v posledních de-

67 Nepřeberné množství dosud málo využívaných faktů nabízí dvojjazyčný SNĚMOVNÍ LIST O SEZENÍCH MORAVSKÉHO SNĚMU ZEMSKÉHO (Brno 1864–1913), podobně i protokoly a materiály ve fondu Zemský sněm (A–11).

68 K moravskému zemskému sněmu srov. E. VODNAŘÍK, Die Landesvertretung Markgrafschaft Mähren vom Inslebentreten der Verfassung vom 26. Februar bis zum Jahre 1884 (Brünn 1884); F. SKOPALÍK, Zemský sněm Markrabství moravského od r. 1861 až do konce r. 1885 (Brno 1886); ALMANACH MORAVSKÉHO SNĚMU ZEMSKÉHO ZVOLENÉHO OD 11. LISTPADU DO 7. PROSINCE 1906 (Brno 1906); ALMANACH SNĚMU MARKRABSTVÍ MORAVSKÉHO (1896–1902), sest. M. Navrátil (Plzeň 1899); BATOVCŮV ALMANACH. Politický kalendář a adresář, schematicismus a statistika země koruny české na rok 1893–1914 (Praha 1892–1913); SEZNAM POSLANCŮ DO SMĚMU ZEMSKÉHO (Brno b. d. = 1861); SEZNAM POSLANCŮ DO SMĚMU ZEMSKÉHO (Brno 1864); VÝSLEDKY VOLEB DO SNĚMU ZEMSKÉHO VYKONANÝCH DNE 11. (18.) LISTOPADU 1906 NA MORAVĚ A V MORAVSKÝCH OBVODECH VE SLEZSKU VOLEBNÍMI SBORY ČESKÉ NÁRODNOSTI VE VŠEOBECNÉ TŘIDĚ VOLIČSKÉ (Brno 1907); VÝSLEDKY VOLEB DO MORAVSKÉHO SNĚMU ZEMSKÉHO, ZVOLENÉHO OD 8. ČERVNA 1913 DO 8. ČERVENCE 1913, sest. a upravil V. Brumovský (Brno 1913); SEZNAM POSLANCŮ SMĚMU MORAVSKÉHO 1914 (b. d., b. l. = Brno 1914). K říšské radě hlavně srov. M. NAVRÁTIL (ed.), Almanach říšské rady 1901–1906 (Tábor 1901); TÝŽ (ed.), Čechové na říšské radě 1879–1900 (Praha 1903); G. KOLMER: Parlament und Verfassung in Österreich 1848–1900, 1–8 (Wien–Leipzig 1902–1914); SUMARISCHE ERGEBNISSE DER STATISTIK DER REICHSRATHSWAHLEN VON 1907 /1911/ IN DEN IM REICHSRATHE VERTRETENEN KÖNIGREICHEN UND LÄNDERN. Bearbeitet und herausgegeben von der K. K. statistischen Zentralkommission (Brünn 1907, 1911); DIE ERGEBNISSE DER REICHSRATHSWAHLEN IN DEN IM REICHSRATHE VERTRETENEN KÖNIGREICHEN UND LÄNDERN FÜR DAS JAHR 1897 /1900/1901, 1907/; in: Österreichische Statistik 49/1, 59 /3, 84/2 (Wien 1897, 1902, 1908); DIE ERGEBNISSE DER REICHSRATHSWAHLEN IN DEN IM REICHSRATHE VERTRETENEN KÖNIGREICHEN UND LÄNDERN FÜR DAS JAHR 1897 (1900/1901, 1907); in: Österreichische Statistik 49/1, 59/3, 84/2 (Wien 1897, 1902, 1908). Srov. též kap. 6.1.6.

69 Jsou obsaženy v záplavě nejrůznějších tiskovin týkajících se činnosti a výročí odborů Národní jednoty, starostenských sborů, okresních silničních výborů, zemské zemědělské a živnostenské rady atd.

70 Německá liberální strana na Moravě např. vydávala zprávy o sjezdech svých důvěrníků již od 70. let, zatímco moravská národní strana, resp. její Národní klub publikoval výroční zprávy pravidelně až od r. 1893. Vcelku možno říci, že zájem na šíření zpráv o vlastní činnosti se od konce 90. let upevnil a během prvního desetiletí zdomácněl.

71 Systematickým publikováním obsáhlých protokolů se vyznačovala zvláště sociální demokracie a vůbec strany usilující o masovost (křesťanští sociálové, agráři), ale podobné tendence

seti letech před první světovou válkou takřka všechny strany usilovaly alespoň o interní publikování základních dokumentů a zpráv o své činnosti, zejména sjezdových jednáních.⁷²

Jako doplňující zdroj informací při výzkumu politických stran posloužily také úřední akta policejních a místodržitelství orgánů. K činnosti stran, spolků i jiných institucí a korporací byly využity cenné údaje ve fondech Presidium Moravského místodržitelství ml. a Policejní ředitelství v Moravském zemském archivu v Brně,⁷³ Presidium českého místodržitelství 1901–1910 (PM II) ve Státním ústředním archivu v Praze⁷⁴ a Policejní komisařství v Moravské Ostravě II ve Státním oblastním archivu v Opavě⁷⁵ i některé dílčí fondy a materiály v okresních a regionálních archivech a institucích.⁷⁶ Archivní fondy vídeňských archivů (Haus-, Hof- und Staatsarchiv a Allgemeines Verwaltungsarchiv) byly kromě zmíněných pozůstalostí G. Große, J. M. Baerenreithera a E. Pichla pro tuto práci prozkoumány jen orientačně a využity jen sporadicky, protože se moravských politických stran týkají jen výjimečně.⁷⁷

Protože tato práce zdaleka nemohla využít všechen bohatý archivní materiál k dějinám politických stran, který ještě čeká roztroušen v různých fondech různých archivů na své nalezení a využití, je logické, a bude to jen vítané, že se v budoucnu objeví a k rozšíření znalostí přispějí ještě další nové prameny.

1.5. EDIČNÍ POZNÁMKA

Text byl dopsán v průběhu r. 1994, proto až na výjimky nemohlo být přihlédnuto k nejnovější literatuře. Některé pasáže této knihy původně vznikly a byly vydány jako samostatné studie, kapitola 3.6. Moravská strana Hynka Bulína byla publikována takřka v nezměněné podobě in: ČMM 113 (1994) 157–169, kapitola 5.3.2. Srovnání systému českých a německých politických stran

je možno sledovat i u stran původně honoračních (lidová strana) nebo málo významných (národně sociální strana).

72 Výjimečně vyšly některé stranické dokumenty alespoň litografovaně. Srov. PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU ČESKÉ STRANY NÁRODNĚ-SOCIÁLNÍ ODBÝVANÉM V BRNĚ VE DNECH 22.–23.–24. DUBNA 1905 (Brno 1905).

73 Ve fondu policejního ředitelství jsou zvláště cenné materiály o spolcích, volbách, schůzích a počátcích některých politických stran; ve fondu Presidia Moravského místodržitelství zase některá souhrnná hlášení o situaci v některých stranách.

74 Zprávy ze sjezdů stran s působností ve všech třech zemích, porady říšských poslanců z Čech Moravy a Slezska ap.

75 Zde řada materiálů ve spolkovém oddělení.

76 V Olomouci, Prostějově, ve Vsetíně, Holešově ap., viz seznam použitých archivních fondů.

77 Ve fondu Ministerium des Innern (Präsidiäle 31/Mähren) jsou zprávy o jednáních moravského zemského sněmu a o jednání subkomitétu pro volební opravu; ve fondu Ministerrats Präsidiäle (Auskünfte über Reichstagsabgeordnete) jsou obsaženy informace moravského místodržitelství o říšských poslancích zvolených na Moravě; ve fondu Ministerium Allgemeine (Vereine) je možno využít hlavně zprávy o různých spolcích na Moravě a jejich stanovy.

a táborů vyšla v obsáhlejší verzi pod názvem Politické strany na Moravě v období habsburské monarchie ve sborníku Politické strany a spolky na jižní Moravě (= XXII. Mikulovské sympozium, Brno 1993) 11–34.

Vzhledem k rozsahu práce je v odkazovém materiálu použit po první citaci úsporný způsob citace bibliografických údajů, který uvádí autora v pořadí jméno (jen iniciálou) a příjmení, dále zkrácený název práce s uvedením roku vydání v závorce a konečně patřičnou stranu. Úplné údaje je možno upřesnit v seznamech literatury a pramenů, připojených v závěru práce, podobně je vysvětlení dalších užitých zkratk k dispozici v připojeném seznamu zkratk. České nebo německé označení místa vydání se řídí jazykovou podobou původního vydání.

Při citaci časopisů je za jeho názvem uveden ročník (popř. je číslo ročníku lomeno číslem sešitu či číslem časopisu), dále rok vydání v závorce a číslo strany. Pokud to není na úkor srozumitelnosti, čísla uvádějící ročník, rok a stranu nejsou kromě závorek oddělena čárkami. Při citaci novin je většinou číslo uvedeno písmenem č., název článku z novin, pokud je důležitý, je uveden na počátku bibliografického údaje.

Na tomto místě bych rád poděkoval všem, kdo napomohli vzniku této práce. Jmenovitě můj dík patří zejména příteli a kolegovi Robertu Luftovi za cenné podněty a přátelskou pomoc.